

**ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРНІ ПЕРСПЕКТИВИ
ІДЕНТИЧНОСТЕЙ СХІДНОЇ УКРАЇНИ
(НА МАТЕРІАЛІ КІНОФЕСТИВАЛЮ «KHARKIV MEETDOC–2018»)**

Титар О. В.

доктор філософських наук, професор
кафедри теорії культури і філософії науки
ХНУ імені В. Н. Каразіна, lena.tytar@ukr.net,
ORCID 0000-0002-1951-7830

Доводиться, що культурні перспективи ідентичностей Східної України мають особливе значення в умовах гібридної війни та того, що національні ідентичності виступають найбільш міцним фундаментом державотворення та створення сучасного національного мистецтва. Аргументується, що мистецтво виступає як засобом виявлення ідентичностей Східної України, так і найкращим засобом соціальної та культурної комунікації, способом вироблення національного обличчя у глобальному світі. Філософські основи національних ідентичностей та національної травми досліджували Е. Саїд, М. Павлишин, К. Карут, Г. Грабович, О. Гнатюк, О. Титар, К. Хюбнер. Філософсько-культурні перспективи ідентичностей Східної України проаналізовані на прикладі фільмів та матеріалів кінофестивалю «Kharkiv MeetDoc–2018», доводиться, що національна ідентичність визначає сучасне мистецтво та життя нації, де життя кожної людини інтегрується у єдність національного буття. Національна ідентичність являє собою складне багатоконпонентне явище, але факт національної самосвідомості залишається вирішальним. Національний кінематограф, формуючи націю та обороняючи національні цінності, національну гідність усього народу, залишається вагомим чинником сучасної інформаційної та соціокультурної політики. Кінематограф може виступати транслятором «належної» етичної поведінки, оскільки масова культура, що склалась, потребує трансляції та ретрансляції таких зразків героїзму та чеснот. Доводиться, що духовна перемога – найкращий засіб єдності та ідентичності. Проаналізовано як сучасний кінематограф надає високі зразки жертовності, героїчності, національної драми, трагедії та їх долання у величному вчинку. Досліджується кінематографічне мистецтво як засіб наслідування та пропагування ідентичності у масовій культурі, новий засіб чутливості та ширості, культури присутності.

Ключові слова: національна ідентичність, ідентичність, національний кінематограф, філософія культури, візуальні дослідження, національна травма, філософія мистецтва.

Tytar O. V. doctor of philosophic sciences, professor of of the department of cultural studies and philosophy of science, Kharkiv Karazin University. PHILOSOPHICAL AND CULTURAL PERSPECTIVES OF IDENTITIES OF EASTERN UKRAINE (ON THE MATERIAL OF THE KHARKIV MEETDOC-2018 FILM FESTIVAL

It is proved that the cultural perspectives of Eastern Ukraine's identities are of particular importance in the context of the hybrid war and the fact that national identities are the strongest foundation for state-building and the creation of contemporary national art. It is argued that art serves as a means of identifying the identities of Eastern Ukraine, as well as the best means of social and cultural communication, a way of developing a national identity in a global world. The philosophical foundations of national identities and national trauma were studied by E. Said, M. Pavlyshyn, K. Karut, G. Grabovich, O. Hnatyuk, O. Tytar, K. Hübner. The philosophical and cultural perspectives of Eastern Ukraine's identities are analyzed on the example of films and materials of the Kharkiv MeetDoc-2018 film festival, which states that national identity determines contemporary art and the life of a nation, where the life of each person is integrated into the unity of national existence. National identity is a complex multicomponent phenomenon, but the fact of national identity remains decisive. National cinema, forming a nation and defending national values, the national dignity of the entire nation, remains a significant factor in modern information and socio-cultural policies. Cinematography can act as a translator of proper ethical behavior, as the mass culture requires the translation and retransmission of such samples of heroism and virtues. It is proved that spiritual

victory is the best means of unity and identity. Analyzed as modern cinema provides high samples of sacrifice, heroism, national drama, tragedy and their overcoming in a grand act. Cinematographic art is studied as a means of imitation and promotion of identity in mass culture, a new means of sensitivity and sincerity, a culture of presence.

Key words: national identity, identity, national cinema, philosophy of culture, visual research, national trauma, philosophy of art.

Титарь Е. В. ФИЛОСОФСКО-КУЛЬТУРНЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ ИДЕНТИЧНОСТЕЙ ВОСТОЧНОЙ УКРАИНЫ (НА МАТЕРИАЛЕ КИНОФЕСТИВАЛЯ «KHARKIV MEETDOC–2018»)

Показано значение перспектив развития идентичностей Восточной Украины в контексте нынешней гибридной войны, тот факт, что именно идентичности являются тем фундаментом, на основе которого возможно построение современного устойчивого государства. Показано, какое значение для формирования и развития идентичностей играет культура, в частности фестивали и кинофестивали.

Ключевые слова: национальная идентичность, идентичность, национальный кинематограф, философия культуры, визуальные исследования, национальная травма, философия искусства.

Постановка проблеми, ступінь дослідження. Культурні перспективи ідентичностей Східної України мають особливе значення в умовах гібридної війни та того, що національні ідентичності виступають найбільш міцним фундаментом державотворення та створення сучасного національного мистецтва, мистецтво також виступає як засобом виявлення ідентичностей Східної України, так і найкращим засобом соціальної та культурної комунікації, вироблення національного обличчя у глобальному світі, кіномистецтво найбільш ефективно формує новий погляд на світ та його героїв. Філософські основи національних ідентичностей та національної травми досліджували Е. Саїд [4], М. Павлишин [3], К. Карут, Г. Грабович [2], О. Гнатюк [1], О. Титар [5], К. Хюбнер [6].

Мета статті – дослідити філософсько-культурні перспективи ідентичностей Східної України, які розглядаються на прикладі фільмів та матеріалів кінофестивалю «Kharkiv MeetDoc–2018».

Виклад основних матеріалів та результатів дослідження. 1. Національна ідентичність, як не парадоксально це звучить у сучасній світовій мультикультурній ситуації, належить усім представникам нації, поки не буде знищений останній – вона буде функціонувати. Але хотілось би зростання представників української ідентичності – а не як у іронічному фільмі «2020. Безлюдна країна» (2017, режисер К. Грицюк), коли жителів України не залишається через переваги більш легкого та комфортного життя в інших країнах. Сучасний режисер вирішує довести ситуацію з змалюванням міграції до абсурду, певної антиутопії, коли на теренах України, благословенної та улюбленої батьківщини мільйонів, залишається лише кілька людей. Кінооповідь ведеться таким чином, що канадський режисер з українським корінням, сам Корній Грицюк, вирішує відвідати землю предків та згодом опиняється у геть незвичних умовах. У результаті певних міжнародних договорів жителі України нібито досягають омріяної цілі – для них відкриваються кордони всього світу. Розчаровані своєю країною і своїм життям, обтяжені численною кількістю невирішених проблем, українці нарешті можуть вільно відвідати будь-який куточок світу. Скориставшись новими можливостями, більшість українців за декілька тижнів полишають землю предків, як землю їх невиконаних надій та психологічної травми, Україна виявляється майже порожньою, оскільки матеріальні вигоди і долання травми для її жителів важливіше, ніж весь багатовіковий досвід існування вітчизни, краще життя манить більше, ніж заповіти предків. Війна за ідентичності стає війною за людей, в тому числі у їх тілесному, фізичному втіленні, – тому вона стає кривавою та жорстокою. І сучасне мистецтво повинно це відобразити, щоб виправити негуманне ставлення до людини, що збереглося від гранд наративів модерну.

2. Національна ідентичність являє собою багатокомпонентне явище, але факт свідомості та самосвідомості залишається вирішальними; щоб вони функціонували належним чином, формуючи націю та обороняючи національні цінності, національну гідність усього народу, необхідний ще вольовий чинник. А це вже риса характеру, що визначає долю, в тому числі і національну. Протягом ХХ століття відбувалася свідомо політика знищення українства, її інтелігенції протягом 1920-1930-х років, її селянства у трьох голодоморах, її робочого класу шляхом розчинення у безособовому радянському пролетаріаті, що повинно було трояко зламати хребет українській

нації, а головне – її волю до життя та боротьби. Іноді, щоб воля запрацювала, необхідний катарсис – чи подієвий, як під час Майдану Гідності, чи мистецький – від театру до кінофільму як засобу ментальної рефлексії.

Не завжди ідентичність усвідомлюється – але вона, як правило, головний стрижень усіх наших вчинків, тому активізування підсвідомих та несвідомих чинників так важливі, в той же час засоби психоаналізу дозволяють нам краще зрозуміти ці чинники та використати для формування національного характеру, а в українській ситуації, і відновлення основних рис цього характеру – войовничості, рішучості, благородства, лицарської етики та козацької мужності.

3. Національна ідентичність залишилась останнім бастионом у протистоянні з Росією, у гібридній війні. В той же час національна ідентичність потребує підтримування, підпитки як матеріальної, так і духовної. Часто національна ідентичність формується у безпосередньому контакті, у зв'язках від батьків до дітей, тому у ХХ століття тоталітарні режими так масово фізично знищували українців. Що залишило і національну травму української культури, за Кейт Карут. Але також ідентичність формує еліта – якнайпростіше – через свою власну поведінку. Кінематограф може виступати таким транслятором належної поведінки, оскільки масова культура, що склалась, потребує трансляції та ретрансляції таких зразків, на рівні безпосереднього спілкування вони можуть зустрітись і зустрічаються, але часто залишаються невідрефлексованими через за давнений імперсько-постколоніальний комплекс меншовартості чи другорядності.

4. Засоби масової інформації та кіно мали завжди підвищену довіру в українців, одночасно ловля їх на брехні майже назавжди знищувала довіру. Хотілось би навести приклад, який засобами кіномистецтва розкриває функціонування ідеологічних наративів у сучасних тоталітарних суспільствах, схожих з Радянським Союзом, тоталітарний досвід виживання в якому довелося відчувати більшості українців. Йдеться про північнокорейський ідеологічний режим та протистояння офіційній трактовки «щасливого» комуністичного життя справжніх реалій тоталітаризму, що може «підглядати» лише Чужинець, не пов'язаний правилами замовчування та викривлення. Режисер Віталій Манський «У промінні сонця» (Росія, 2015) намагається показати за парадним фасадом північнокорейської пропаганди злами та негаразди, самотність особистості у тоталітарній системі. Фактично режисеру вдається зробити одразу дві кінооповіді – пропагандистську і справжню, коли таємно він знімає реальне життя, за що режисер зазнав переслідування з боку офіційної корейської влади та протидію показу фільму у світі. Картина мала демонструвати на прикладі щасливого дитинства восьмирічної дівчинки Зін Мі переваги партійної організації та життя «за велінням партії»: школярка готується до вступу до дитячої організації у День Сонця як свята на честь дня народження Кім Ір Сена, сама дівчинка та її батьки у захваті, що партія так чудово організовує їхнє життя, але додаткові зйомки автора показують існування подвійного, таємного життя у Північній Кореї, де кожний виступає лише гвинтиком тоталітарного контролю та тиску, а образ щастя готується лише на експорт, а не для власного вжитку народу.

Тотальність впливу засобів масової інформації має долати лише демократичність, існування різних думок, мистецьки виражених. Життям героя кінофільму чи серіалу українці завжди переймаються більше, ніж власним, це плюс і мінус. Тобто насправді через кінематограф можна докорінно змінити життя багатьох людей на благо та сформувати і підтримувати національну єдність. Важно при цьому жодного разу не збрехати – культура присутності підтримує «культуру значення» та важливості значення події. Східна Україна як страждала, так і страждає від брехні, пропаганди, русифікації, нав'язування певних моделей поведінки, не властивій українській культурі. Але цей шлях випробувань повинний був пройти, щоб відділити «зерна від плевели» і показати справжніх друзів та ворогів.

5. Кінематограф як засіб донесення проблем ідентичності. Герой фільму «Міф» (режисерська робота Леонід Кантер, Іван Ясній, 2018) оперний співак Василь Сліпак вирішує взяти безпосередню участь в житті країни, у бойових діях, і гине. Документальний фільм присвячений розповіді про цей героїчний подвиг Василя Сліпака, що пожертвував своєю оперною кар'єрою і в результаті своїм життям заради безпосереднього військового захисту своєї батьківщини – так трагічно перемагає культура присутності та культура нації. Василь Сліпак народився у Львові, але близько двадцяти років потім прожив у Франції, де мав змогу побудувати успішну оперну кар'єру і виступати на світових оперних сценах. Під час Революції Гідності був залучений до революційного руху та волонтерській діяльності у Франції. Не зупинившись на цьому, Василь вирішив долучитись до добровольчого руху в Україні, приймає позивний «Міф»,

виконує ряд бойових задач, але під час виконання однієї з військових операцій гине від кулі снайпера. Епічна оповідь про подвиг героя доповнюється фрагментами концертів Василя, матеріалами архівних відео, а також елементами сюжетної лінії казки Джанні Родарі про Джельсоміно – хлопчика, що своїм чудовим голосом боровся проти брехунів та негідників у своїй країні. Таким чином чудо голосу стає певним ключем, що має відкрити нове майбутнє для цілої країни, позбавити її облуди та фальші, мистецтво стає чарівним перетворювачем реальності, але, на жаль, це трагічна історія, де один герой не може змінити весь світ, але принаймні максимально проживає чесне і патріотичне життя.

Насправді одна з основних функцій кіно – це оповідь про героя, і важливо знайти достойного персонажа, і цим надихнути інших.

6. Жертва та герой у кінематографі. Зануритись у трагедію та співпереживати – так найкраще відбувається ототожнення з людиною і кінематограф надає тобі це «друге» життя, не відоме у повсякденному, але водночас схоже на твоє повсякденне. Фільми «Як тебе звуть» (режисер Ірина Громозда, Світлана Залога, 2017) та «Донбас» (режисер Сергій Лозниця) – оповідають про те, як не стати жертвою, або навіть у стані жертви стати в чомусь духовним переможцем. Діти з фільму «Як тебе звуть» мають лише одну велику мету – вижити, перечекати страшні події. Фільм «Донбас» змальовує події на Сході України після перемоги Революції Гідності як складну драму. Режисер фільму Сергій Лозниця сам створював сценарій фільму, використовуючи відеоматеріали Ютуба та історії тринадцяти оповідачів. Фільм на Каннському фестивалі зустрів схвальні відгуки та був відзначений за майстерну режисуру. Драматичний елемент «Донбасу» засновується на тому, що часто поклик долі та події війни вмішуються у повсякденне життя, назавжди руйнуючи світ звичайної «маленької» людини.

Духовна перемога – найкращий засіб єдності та ідентичності. У фільмі Дмитра Коновалова «Герої не вмирають» подібний сюжет розкривається у байоліку – спочатку муві-роуд, а потім епічній оповіді життєвого шляху та подвигу трьох героїв «Небесної сотні» – харків'ян та їх шляху у національне безсмертя. У двох знятих версіях фільму присутні різні засоби героїзації, коли у першій оповіді автор фільму пішов шляхом «залізобетонної» міфологічної героїзації, оспівуючи напівзастиглі героїчні «бронзові» фігури – коли рушниця спочатку оповіді висить, то наприкінці вона неодмінно гучно вибухне, коли є герой, то він завжди протистоїть натовпу і протягом життя готує себе до найвеличнішого подвигу, що відбувається у кульмінації героїчного життя і в його трагічній загибелі, то у другій версії режисер намагається показати психологічну складність самих героїв та важкість самого подвигу у сучасних реаліях десакралізованої культури, ліричність та випадковість самого героїчного.

7. Мистецтво як засіб наслідування та пропагування ідентичності. Ця функція мистецтва актуалізується останнім періодом і «промовляє» у масовій культурі таким чином, що фіксує новий стан інтеграції суспільств, коли держави та людей часто об'єднує мистецтво, а не щось інше. Мистецтво виступає засобом єдності української національної ідентичності та її величезних світових перспектив («Герої не вмирають» та «По ком подзвін» Д. Коновалова) Вибір робить нас людьми та громадянами, але насправді життя і складається і з цих виборів, як не може остаточно обрати між Україною та США герой «Веаюфром» Женя (режисер Дмитро Лаврінченко, 2018 рік). Частина родини Жені живе в Америці, сам він у Харкові, та весь час знаходиться у полоні «подвійних ідентичностей», що змушують його знов та знов шукати свій життєвий шлях, задаючи насамперед собі питання про головні життєві цінності та пріоритети.

Важливе значення для програми кінофестивалю мала демонстрація фільмів «Ампутація» (режисер Лідія Стародубцева, Ігор Померанцев, 2018) та «Пескі. Лицарі Неба» (режисер Катерина Стрельченко, 2016). В фільмі Лідії Стародубцевої використовується багатомірний та складний метафора ампутації – від фізичної ампутації кінцівок воїнів, що брали участь у російсько-українській війні, до втрати частини української території під час подій 2014 року, а внаслідок цього – частини національної душі. У «Песках. Лицарях Неба» використані пісні Егора HARD «Ми раділи, наші очі плакали», гурта «Плесо» «Зима». Останній фільм має особливу піднесену епічну оповідь про героїв війни 2014 року, що пішли добровольцями на фронт у полку «Дніпро-1», прикрили собою та захистили Україну у відповідальний для неї історичний час, але загинули. Фільм розподіляється на декілька історій про солдатів полку, спомини бойових побратимів, рідних, близьких, душі героїв – це нібито паперові кораблики, що плывуть у безмежному просторі Всесвіту. Про подвиг героїв Песків розповідається нібито спокійно, але за цим спокоєм – напруга

існування найбільшого європейського народу, що через зради та політику колаборантів навесні 2014 року виявився беззахисним в умовах нової небаченої «гібридної» російсько-української війни. І знову питання – наскільки героїчне має прикривати та виправляти злочинне, чи має молох війни весь час вимагати все нових жертв від і так вже скривавленого і виснаженого протягом ХХ століття українського народу. І виявляється, що світ і досі тримається на героях та їх здатності на подвиг, але будь-який народ має усвідомлювати безконечну цінність людського життя і неможливість забути подвиг кожного свого героїчного сина чи доньки. Тому етичне питання, етичний струмінь пронизує кожну секунду цього непересічного фільму, ставлячи кожного в ситуацію етичної дії – а ти би зміг, що ти тоді діяв би, чи будеш ти гідний подвигу цих нібито звичайних українців і надалі.

ВИСНОВКИ

Філософсько-культурні перспективи ідентичностей Східної України проаналізовані на прикладі фільмів та матеріалів кінофестивалю «Kharkiv MeetDoc-2018», доводиться, що національна ідентичність визначає сучасне мистецтво та життя нації, де життя кожної людини інтегрується у єдність національного буття. Національна ідентичність являє собою багатокомпонентне явище, але факт національної самосвідомості залишається вирішальним; національний кінематограф, формуючи націю та обороняючи національні цінності, національну гідність усього народу, залишається вагомим чинником інформаційної та соціокультурної політики. Кінематограф може виступати транслятором «належної» етичної поведінки, оскільки масова культура, що склалась, потребує трансляції та ретрансляції таких зразків героїзму та чеснотливості. Духовна перемога – найкращий засіб єдності та ідентичності, проаналізовано як сучасний кінематограф надає такі зразки жертвовності, героїчності, національної драми, трагедії та їх долання у величому вчинку. Досліджується кінематографічне мистецтво як засіб наслідування та пропагування ідентичності у масовій культурі, новий засіб чутливості та щирості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гнатюк О. Прощання з імперією : українські дискусії про ідентичність / Оля Гнатюк ; пер. з польск. А. Бондар. – Київ : Критика, 2005. – 528 с.
2. Грабович Г. Плоди колоніалізму та пастки постколоніалізму / Г. Грабович ; пер. з англ. М. Прокопович // Сучасність. – 1992. – № 7. – С.57–63.
3. Павлишин М. Козаки в Ямайці: постколоніальні риси в сучасній українській культурі / М. Павлишин // Канон та іконостас. – Київ : Час, 1997. – С. 223–236.
4. Саїд Е. Культура і імперіалізм / Е. Саїд ; пер. з англ. – Київ : Критика, 2007. – 608 с.
5. Титар О. В. Українські національні і культурні ідентичності у глобалізованому світі (на прикладі культури Слобожанщини) : монографія / О. В. Титар. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 349 с.
6. Хюбнер К. Нация: от забвения к возрождению / Курт Хюбнер ; пер. с нем. – Москва : Канон+, 2001. – 400 с.

REFERENCES

1. Gnatuk O. Proshchannia z imperiyeyu: ukrayinski dyskussiyi pro identychnist [Farewell to the Empire: Ukrainian discussions of Identity] [In Ukrainian] Kyiv: Krytyka, 2005. – 528 p.
2. Hrabovych G. Plody kolonializmu ta pastky postkolonializmu [Fruits of Colonialism and Traps of Post-colonialism] [In Ukrainian] // Suchasnist, N 7, 1992. – p. 57-63.
3. Pavlyshyn M. Kozaky v Yamayci: postkolonialni rysy v suchasniy ukrayinskiy kulturi [Cossacks on Jamaica: Post-colonial Features of Modern Ukrainian Culture] [In Ukrainian] //Kanon ta ikonostas. Kyiv: Chas< 1997. – p. 223-236.
4. Said E. Culture and Imperislism / Said E. Kyiv: Krytyka, 2007. – 608 p.
5. Tytar O.V. Ukrayinski natsionalni i kulturni identychnosti u globalizovanomu sviti (na prykladі Slobozhanshchyny) [Ukrainian National and Cultural Identities in the Globalized World (on Example of Slobozhanshchyna)] [In Ukrainian] / Tytar O.V. - Kharkiv: KhNU iemni V.N. Karazina, 2015. – 349 p.
6. Hubner K. Natsiya: ot zabveniia k vozrozhdeniyu [Nation: from Oblivion to Resurrection] / Hubner K. – Moscow: Kanon+, 2001. – 400 p.